

Владимир Н. Цветковић
Београд

УДК:
Научна критика
Примљено: 31. 11. 1999.

МОДЕРНИ СВЕТ КАО ПРЕОБРАЖЕНО ХРИШЋАНСТВО

(Жан Делимо: *Настанак и учвршћење реформације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад, 1998.)

Француски савремени историчар Жан Делимо вишеструко је присутан у периодици на српском језику. За његово учестало појављивање у нас [између осталог: двотомне студије *Грех и страх* (1986) и *Страх на Зајпаду* (1982; 1987), као и волуменозна *Цивилизација ренесансе* (1989)], везано је име издавача и преводиоца Зорана Стојановића. Прошле године Стојановић је од истог аутора објавио *Католицизам између Лућера и Волћера*, а сада, сво, и овај први – уводни том везан за Делимоова вишедеценијска истраживања модерног хришћанства, а који је посвећен анализи узрока и учинака Реформације, тог, како се обично каже – религијског увођења у модерно доба.

Имајући у виду дату динамику и обим Стојановићевих издања Делимоа, разложно је очекивати и скоро објављивање преведених наставака анализе савременог хришћанства које је Делимо својевремено објавио крајем седамдесетих (*Да ли ће хришћанство умрети?*, односно *Доживљена историја хришћанског народа*) чиме би се на српском језику заокружио опус једног од најзначајнијих историчара нашег времена који с подједнаким успехом и сувереношћу функционише у различитим пољима и дисциплинама друштвених наука (социологија, психологија, демографија, економија итд.) и који је, уз остале из групе “нове” или “тоталне историје” тзв. школе Анала (Бродел, Ле Гоф, Дибби, Аријес, и др.) на велика врата промовисао проблем менталитета (епохе; народа), као и интердисциплинарног истраживања уопште.

Управо књига о реформацији понајбоље показује особеност и предности Делимоовог метода: како оног истраживачког, тако исто и оног који је везан за излагање (презентирање) обрађеног историјског материјала. Тако нпр., у сасвим неуобичајеном маниру, већ на самом почетку књиге, аутор наводи и опширно анализира закључке властитих истраживања која се састоје у утврђивању три, за њега главна темеља протестантске доктрине: *ојравдање вером, својшће свешћенство, непогрешивост Библије*. С друге стране, тек на крају књиге аутор се бави уобичајеном историографском проблематиком која се своди на “откривање” тзв. стварних узрока Реформације. Уколико пак говоримо о ауторовом *истраживачком* поступку,

онда примећујемо да он већ с почетка одбацује у историјској, социолошкој и политиколошкој литератури више но раширене, штавише - доминирајуће ставове о економским, односно “чисто моралним” разлозима настанка реформацијског покрета. И једна и друга варијанта тзв. свеобухватног објашњења и разумевања Реформације, иначе тако драге посебно социолозима, за њега су подједнако површне, недовољне и догматичне. Поготово када и уколико се настоје представити као једино могућа или као (“у суштини”) једино битна објашњења. Делимоова критика, дакле, подједнако се односи на традиционални *марксизам* (његова главна теза је да Реформација представља замаскирану борбу материјалних интереса нових класа, при чему би онда протестантизам припадао младом грађанству и протокапитализму, а католичанство реакционарној аристократији и земљопоседницима), као и на различита *моралистичка објашњења* која се усредсређују на католички опрост грехова који слови за непосредни повод протеста, односно на теолошки револт услед католичке “недисциплине” с једне, односно реформаторског “претеривања” с друге стране.

Насупрот овим тенденцијама ка поједностављењу, па тако и битном (историјски лажном) искривљавању проблема настанка Реформације, Делимо настоји да се више усредреди на, за њега, фундаменталне - *религијске* узроке Реформације. Аутор закључује да су колективни менталитет, тј. *нова њобожност* (чежња за аутентичношћу - “исправљање” богослужења и свргавање папиног ауторитета; нове теолошке доктрине, итд.), као и опште раширено *осећање страха* у XVI веку – заправо *главни узрочници* великих промена на политичкој, привредној, културној и свакој другој мапи Европе. Према Делимоу, реч је о епохи “којом је истински владала верска драма”, односно “ужас од греха” за чије су избављење, односно опрост, тражени најразличитији, па тако и до јуче практички “богохулни” путеви.

Делимоове опширне и потанко документоване анализе јасно показују како се сви мислећи актери реформаторског покрета слажу у једном: хришћанска побожност је пре свега усмерена ка *индивидуалном* односу према Богу и она не може, тј. не сме бити сведена на површно учешће у обездуховљеним колективним обредима. Стварно или искрено хришћанство, за разлику од његовог грешног (лажног: римског/папског) издања, ваља поново привести изворима – Христовој речи/делима, односно *Светом њисму* као једином и врхунском ауторитету Истине. Библија се не може препустити папском волунтаризму које нема довољно слуха за лично, тј. унутрашње саобраћање с Богом. Делимо наглашава да су ти и други ставови “протестаната” заправо “логични”, тј. очекивани наставци модерних тенденција започетих још у Ренесанси где се лично (индивидуално) појављује као вредност по себи и за себе. Реформација баштини индивидуализам Ренесансе који се сада преображава у заокупљеност “личним спасењем” и личним саобраћањем са Богом. Очигледно, такве тежње су пуној супротности спрам традиционалног комунитарног схватања и улоге Цркве у борби за спасење.

У тој и таквој атмосфери промењене реценције и рефлексije побожности у нововековној Западној Европи, по природи ствари се наметало једно радикално преиспитивање тада официјелног - католичког хришћанства. Оно је већ одавно нагрижено напредовањем “световњачког духа” који, наслоњен на Вилема Окама и њему сличне, строго лучи област божанског од света земаљских ствари. Последица тога (теоријског) подвајања јесте (историјска) чињеница да световњаци (некадашњи “мирјани”, а сада модерне занатлије, трговци, индустријалци и друга “буржоазија”) све више налазе места у самој цркви, односно у њеним унутрашњим структурама моћи.

Истовремено, католичко свештенство постаје необразовано, грамзиво и духовно јалово. У тој невеселој ситуацији по “истинске вернике” (иначе доброно већ угрожене посветовљењем света што су га посредно инаугурисали ренесансни хуманизам и напредујућа техника), као једина брана “истинске духовности” и као “последње прибежиште” хришћанства, према реформаторима, остаје “непогрешиво Свето писмо”. Његов ауторитет је неспоран с тим да сада, захваљујући новопронађеној типографији и преводима на националне језике, Библија постаје доступна никада већем броју људи. Само на немачком између 1466. и 1520. године појавило се двадесет два превода Библије! При свему томе, унутар круга духовних елита, наслеђени хуманизам, припрема реформацију хришћанства у правцу чисто унутрашње (личне) религије, чиме су обезвредује хијерархија и култ светаца, као и саме црквене церемоније (сакраментa).

*

Као што то обично бива (готово да би се могло говорити о историјском правилу друштвеног живота), први реформаторски захвати нису смерали на ништа уистину ново (оно је свагда имало карактер “богохулног” или “јеретичког”), већ су, по властитом разумевању, само показивали тежњу ка већој доследности и “моралности” у односу на постојеће стање ствари – како у Цркви, тако и у целокупном друштву. Отуда су и оних чувених 95 јеретичких теза Мартина Лутера, по свему судећи, најпре тајно биле послате католичкој хијерархији на увид, односно “прихватање”, и тек су након неразумевања официјелне Цркве која је “показала” само речиту типину, били јавно обелодањени (закуцани на улазна врата Лутерове цркве), чиме је званично отпочео велики хришћански преображај унутар Западне Европе. Главна фигура тих промена, разуме се, био је Мартин Лутер. Насупрот официјелној католичкој доктрини, он је наглашавао трајност (неизбрисивост) греха у људима који се не може надоместити никаквим накнадним “добрим делима”: “човек мора сасвим да изгуби наду, да би постао кадар да прими милост Христову”. Такође, сваки је појединачни човек приступачан за светлост Светог Духа и када је просветљен он о њему зна “више него сви црквени сабори” заједно.

Овом тезом о “свеопштем свештенству” (свако искрено побожан може бити “свештеник”), као и оном о *ипредестинацији* (спасење долази једино од Христа; добра дела јесу само савесно обављање послова, тј. дужности које намеће сталеж – она природно следе из Христове наклоности/милости, а не из непостојеће слободне воље), укључујући ту и тезу о видљивој цркви која је чисто људска установа (насупротив које стоје *истинска црква* као духовно – унутрашње хришћанство), Лутер ће изазвати теолошко-политички раскид с Римом. Ширење лутеранских идеја биће тако муњевито да се већ 1555. год. установљује чувено правило “чија земља његова религија” (*Cuius regio, huius religio*) која практички остаје важећом до наших дана. Сва наредна, готово непрегледна историјска догађања, како она везана уз раскол католичанство-реформација, тако исто и она која се односе на унутрашње поделе међу “протестантима” (појам промовисан 1529. год.), биће обележена том суштинском политичком кованицом и праксом.

Упоредо са ширењем лутеранства, те новоуспостављене теолошке везе између човека и Бога (његова парадоксална природа је истовремено и откривена и неоткривена), ширила се и не-лутеранска “јерес” која је, такође, кореспондирала с општим правцем Лутерових идеја. Једном изашли дух из католичке боце више се није могао смирити у неком чврстом и постојаном облику као што је то до јуче било (или је бар тако изгледало) папско устројство западног света.

Бројна теолошко-практичка исклизућа у односу на променљивог, насилног и мушичавог Лутера, не рачунајући ту на хуманизам Еразма или “стандардну јерес” анабаптиста нпр., посебно су уочљива код другог великог доктринара Реформације – Жана Калвина. Он је углавном деловао у Женеви од које је, под његовим управитељством, направљена права тврђава протестантизма. Својом новоустоличеном ортодоксијом превазилазио је и самог Лутера. Наиме, према Калвину, видљива црква је чисто случајна и локална установа, па опет, ваља је поштовати баш као и ону невидљиву (унутрашњу) а коју познаје једино Бог. *Црквеним уредбама* из 1551. год. у Женеви је утврђена локална организација сачињена од пастора (свештеници задужени за сакраменте који полажу заклетву градском Магистрату), доктора (поучавају вернике светом учењу), затим Конзисторије (дванаест “старих” чија је дужност била да “пазе на живот сваког човека, да љубазно опомињу оне које (виде да) греше и воде неуредан живот и, кад је потребно, да извести друштво... одаслано да спроведе братске казне”!), и најзад – ђакона (социјалне услуге: сиромашни, болесни итд.). Суштинска разлика у односу на Лутера јесте та што, како закључује Делимо, “Ова црква више није слободна заједница, него обавезна организација којој је требало да се присаједине сви становници града. Да ли је то Калвин стигао да помисли: ван видљиве цркве нема спасења?” (стр. 150.)

Потврђујући оправданост ове Делимоове упитности помишљамо на истинску незаситост “воље за аутентичност” и/или правоверност која увек

окончава у неком фундаменталистичком и искључујућем облику искривљене правичности, овде – побожности. Сви покушаји да се докучи и реализује оно што је “изворно”, “једино право” и “праведно” – “истинито”, а које је из неког разлога “заборављено” или намерно заобиђено, по правилу завршавају у неком фундаментализму чија борбеност добија на снази што је замишљени идеолошки предложак даљи или недостижнији. Тако је то било и са другом великом темом датог времена – *предестинација*. За Калвина, баш као и за Лутера, нема пуно недоумица: Бог је једне (унапред; ма шта они чинили!) осудио на вечно проклетство, а друге на вечни живот. Упркос томе, за добар (побожан) живот није могуће једноставно “препустити се” божјој вољи, већ управо обратно, што због покајања – што због Његове милости, ваља се строго придржавати институција реформаторске цркве. Само тако ће бити помирени теологија и текући (свакодневни) живот. Толико може, сме и мора човек – остало је на Богу. Хришћански живот подразумева егзистенцију у нади и милости изван католичке раскопи, а у складу са ставовима истинске побожне заједнице. Коначан закључак је да “све”, тј. *сјасење* свагда остаје у недочетљивој Божјој вољи: “У начелу, по правди, требало би да су сви људи вечно проклетни. Али Бог је као благодет послао свог сина на земљу да на њој покупи неке”. Наиме, како само Калвин пише “... савез живота није подједнако проповедан свима, а чак и тамо где је проповедан, нису га сви подједнако примили” (стр. 155.).

Други део књиге (главе 4 – 8), посвећен је аспектима ширења Реформације у западној и средњој Европи и чита се као узбудљив историјски роман у коме се преплићу јунаци, хришћанска (не)дела, безбројне нове доктрине и укупан реформаторски “дух времена” епохе ране Модерне. Аутор показује и анализира разноврсност верских покрета проистеклих из реформације (од либертинца Сервета, преко менонита и квекера, до пијетизма, методизма итд) који сведоче о “религијском индивидуализму”, претечи данашњем световном индивидуализму – са свим манама и предностима тога историјског стања, односно процеса.

Најзад, насупрот раширеним схватањима о протестантима као људима који потичу, првенствено, из нове класе – буржоазије, Делимо на искуственим примерима доказује да они пристижу из свих друштвених слојева – како из реда свештеника и племића, тако исто и сељака, трговаца, “слободних професија” итд. Исто тако, раширена предрасуда да се модерни (индустријски) капитализам појавио и развио најпре у протестантским, а тек потом католичким земљама, Делимо побија једноставним историјским чињеницама које указују да већ католичка Италија (делом чак и пре Ренесансе) познаје све елементе модерног капитализма: почев од различитих банкарских и трговачких инструмената (менице, двоструко књиговодство, јавна штедња и др.), па све до системске потраге за профитом и одговарајућим менталитетом зарађивања који више нема лошу савест пред Богом.

Аутор закључује да је капитализам (појам иначе непознат до XIX века) једним делом преображени стари, а другим делом - сасвим нови економски систем који почиње да се формира почев од XIII века – “упркос неповерењу теолога и подозривости народа”, да би коначно тријумфовао тек у XIX веку. Његове, не баш доследно, тј. јединствено класификоване одлике, према Делимоу јесу следеће: тријумф великих финансијских сила, покретност богатства, екстензија кредита, светска трговина, напуштање прописа и забрана у области економије, слободна конкуренција, приватно власништво над средствима за производњу, узлет технике, раздвајање рада и капитала уз превласт овог другог итд. (уп. стр. 342.). У таквим околностима развија се нови менталитет који “раздваја подручје послова и подручје религије”, при чему се развија дух “позива” из којег, иначе сасвим нежељено, проистиче епохално *посветљовљење* традиционално религијских радњи и мотива. Насупрот Веберовим закључцима о протестантским основама капитализма (изведеним на основу енглеског пуританизма и његовог учења о предестинацији: успех у послу показује божанску наклоност; што више послови напредују – то је спасење извесније итд.), Делимо примећује да протестантизам ствара капиталистички менталитет “само у оној мери у којој је изгубио свој религијски набој и изневерио Калвина” (с обзиром да је овај иначе тежио свеобухватној контроли над појединцима од стране државе и цркве – прим В. Н. Ц.). То је зато, писаће Делимо, јер је Реформација “на неки начин лаицизовала светост”, односно извукла ју је из посвећених зидова манастира и убацила у свакидашњи живот и његове недаће.

Даље, реагујући на наводну “расипничку бујност” католичанства, протестанти ће инсистирати на једноставности и посвемашњој штедљивости, што је све погодновало, између осталог, акумулирању капитала који је постајао доступнији трговини, банкарству и индустрији. Речена тежња ка једноставности и специфичној рационалности, условиће потоњим стварањем посебног угледа технике и науке у најширим слојевима Европе – независно од вероисповести, а све то, као што знамо и осећамо, чини битан део не само укушног модерног менталитета, већ, ако је веровати Хајдегеру, чини саму његово језгро. Утолико је знаменита теза Макса Вебера о протестантизму као корену капитализма (иначе никада баш тако општо постављена и изведена), овде историјски коригована и теоријски нешто више артикулисана, поготово с обзиром на огромну литературу која је настала након славне Веберове књиге о протестантској етици и духу капитализма.

Независно од свега тога, основни Делимоов циљ у овој књизи био је да укаже на корене и начине историјског ширења Реформације при чему је он сам понајвише склон да у изворно религијским тежњама XVI века у Европи види основни замајац тадашње (модерне) велике друштвене (политичке, социјалне, али пре свега религиозне) кризе и потоњих догађања. Нова побожност, односно специфична тежња ка *истинском хришћанском правоверју*, покретала је друштво оног доба, а тек “потом”, тј. као успутна или после-

дична дешавања, следиле су све оне ствари (политичке револуције, успон грађанства, капитализам...) које више улазе у ред класичне историографије, а мање или никако у домен начелних теоријских расправа и уопштавања о историји – без обзира ком модерном “изму” они припадали.

Овај специфични Делимоов “ревизионизам” спрам традиционалних марксистичких, веберијанских и других објашњења настанка модерног (капиталистичког) доба, иако, вероватно, помало и сам једностран, свакако ће допринети бољем сагледавању почетака модерних процеса за које данас тврдимо (или боље: још увек само ”осећамо”) да одумиру. Чињеница да је Модерна за нас данас један *проблем*, дакле да се њоме бавимо као нечим прошлим (што ће рећи да живимо, макар тек делимично, *изван* њених оквира), сведочи о заласку те блиставо-заstraшујуће епохе и зато је изузетно важно да исправно разумемо њене стварне почетке – не би ли из тог сазнања извукли какве-такве поуке о будућности који нам непосредно следи.